

A TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS KOMPONENSEI

válogatott tanulmányok

Szerkesztette Angelusz Róbert

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 1999

Pierre Bourdieu

Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke

Pierre Bourdieu: „Ökonomische Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital.“ Soziale Welt, Sonderband 2. 183–198. oldal.

A társadalom világa felhalmozott történelem. Ezért nem tekinthető rövid ideig tartó, mechanikus egyensúlyi állapotok egymásutánosságának, melyben az emberek cserélhető alkatrészek szerepét töltik be. Az ilyen leegyszerűsítés elkerülése érdekében fontosnak látszik újra bevezetni a tőke és ezzel a tőkefelhalmozás koncepcióját is, mindazzal együtt, amit ez tartalmaz. A tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, „inkorporált” formában felhalmozott munka. A tőkének az egyes aktorok vagy csoportok által külön és exkluzíve történő elsajátításával lehetővé válik a társadalmi energia tárgyiasult vagy élő munka formájában való elsajátítása is. A tőke mint *vis insita* az objektív és szubjektív struktúrákban rejlő erő; a tőke ugyanakkor – mint *lex insita* – a társadalmi világ belső szabályszerűségeinek alapvető elve is. A tőkére vezethető vissza, hogy a társadalmi élet, különösen a gazdasági élet játékformatai nem úgy zajlanak le, mint a szerencsejátékok, amelyekben bármikor előfordulhatnak meglepetések. A rulettben például rövid idő alatt egész vagyont lehet nyerni, és ezzel bizonyos értelemben egy pillanat alatt új társadalmi státusra lehet szert tenni; a következő pillanatban azonban ezt a nyereményt újra fel lehet tenni a rulettre, és el lehet veszíteni. A rulett a tökéletes konkurencia és esélyegyenlőség univerzumát mutatja meg elég pontosan, egy olyan világot, melyben nem létezik tehetetlenség, felhalmozás és a megszerzett javak és tulajdonságok öröklése. Ebben a világban minden pillanat teljesen független az előzőtől, minden közkatona zsebében ott lapul a marsallbot, és mindenki azonnal elérhet minden célt, tehát mindenkiből mindenkor minden lehet. A tőkefelhalmozáshoz azonban, akár tárgyiasult, akár elsajátított formájá-

ban, időre van szükség. A tőkében egyfajta fennmaradási tendencia rejlik; ugyanúgy termelhet profitot, mint ahogyan önmagát is reprodukálhatja vagy növelheti. A tőke a dolgok objektivitásában rejlő erő, amely arról gondoskodik, hogy ne minden legyen rögtön lehetséges vagy rögtön lehetetlen.¹ A tőke különböző fajtáinak és alfajtáinak bizonyos időpontban adott elosztási struktúrája a társadalmi világ belső struktúrájának felel meg, vagyis azoknak a benne rejlő kényszereknek, amelyek a társadalmi valóság tartós működését meghatározzák és a gyakorlat² sikereségeit eldöntik.

A társadalmi világ struktúráját és működését akkor ítélnélhetjük csak meg helyesen, ha a tőke fogalmát nem csupán a közgazdaságtanból ismert formában, hanem *valamennyi megjelenési formájában* vezetjük be. A közgazdaságtan ugyanis tőkefogalmát egy olyan gazdasági gyakorlatból eredezteti, amely a kapitalizmus találmánya. Ez a közgazdaságtani tőkefogalom a társadalmi csereviszonyokat egyszerű árucserére szűkíti le, melyet objektíve és szubjektíve a profit maximalizálása és a (gazdasági) önzés vezérel. A közgazdaság-elmélet ezzel implicite nem gazdasági, önzetlen viszonyoknak tekinti a társadalmi csereviszonyok összes többi formáját. Hiszen ha az önzés fogalmát szűken közgazdaságtani értelemben használjuk, rákényszerülünk az önzetlenség komplementer fogalmára is. Nem érthetjük meg a „burzsoá” világot a maga kettős könyvvitelével, ha nem alkotunk egyidejűleg képet a művész és az értelmiségi tiszta és tökéletes világáról, amelyben a „l’art pour l’art” és a tiszta teória uralkodik önzetlenül. Más szavakkal, a közgazdaságtan csupán a piaci kapcsolatok tana, amely alighogy elvonatkoztat tárgyának alapjaitól – a magántulajdontól, a profittól, a bérmunkától stb. –, még a gazdasági termelés teljes területét sem képes lefedni. Ennek a fajta szűk közgazdaságtannak a megalapozása egyzersmind megakadályozta a *gyakorlat általános közgazdaságtanának*

¹ A tőkestruktúráknak ez a tehetetlenségi ereje egyrészt azzal függ össze, hogy rendszerint olyan intézményi és diszpozíciós keretek között reprodukálódnak, amelyek maguk is tőkestruktúrák termékei, és ezért ezekre vannak ráhangolódva; céltudatos konzervatív politikai cselekvés is természetesen tovább erősíti ezt, nevezetesen a demobilizálás és a depolitizálás politikája, amely arra irányul, hogy az uralma alatt lévőköt praktikus csoportállapotban tartsa, úgy, hogy csupán az előírások összjátéka során lépjenek egymással kapcsolatba, és arra legyenek ítélve, hogy halmazként működjenek és állandóan ugyanazokra az izolált és additív gyakorlati fogásokra legyenek korlátozva (mint amilyenek a piaci vagy a választási döntések).

² A gyakorlat fogalmát vö. Bourdieu, P.: *Entwurf einer Theorie der Praxis auf der ethnologischen Grundlage der kabylischen Gesellschaft* (A gyakorlat elméletének vázlatja a kabil társadalom etnológiai vizsgálatára alapján), Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976. (A francia eredeti: Genf, 1972.)

létrejöttét, amely az árucserét csupán a társadalmi csere lehetséges formáinak egyik speciális eseteként kezeli.

Érdemes megjegyezni, hogy pontosan azok a szellemi és művészi tevékenységek és javak kerültek el az önző számítás (és a tudomány) „hideg lehelletét”, amelyek az uralkodó osztályokhoz tartozók kvázi-monopóliumai. Azt mondhatnánk, hogy az ökonomizmus csak azért nem korlátoz mindent a közgazdaságtanra, mert már magának ennek a tudománynak is egy korlátozás az alapja: távol tartja magát mindazon területektől, melyek szentségnek számítanak. Ha ugyanis a gazdaságba csak a közvetlen gazdasági hasznot mérlegelő számításokból kiinduló tevékenységeket és a közvetlenül pénzre cserélhető (és ezáltal „számszerűsíthető”) javakat számítjuk bele, akkor a polgári termelés és csereviszonyok összessége valójában kikerül a gazdaságból; akkor csupán az önzetlenség egyik szférájaként jelenik meg és értelmezhető. Azonban mint köztudott, a látszólag megvásárolhatatlan dolgoknak is megvan a maguk ára. Csak azért olyan nehéz pénzre váltani őket, mert a *gazdasági jelleg kifejezett tagadásának* szándékával jöttek létre. Látjuk tehát, hogy a gazdasági gyakorlat valóban általános közgazdaságtanának ki kell terjednie mindazokra a gyakorlatformákra, amelyek bár objektíve gazdasági jellegűek, de a társadalmi életben nem ilyenek ismerik őket, és nem is ismerhetők fel ilyenként. Ezek csak jókora ködösítés vagy szebben mondva, *eufemizálás*, *szépítés* alapján valósulnak meg. A gyakorlat általános közgazdaságtanának ezért arra kell törekednie, hogy a tőkét és a profitot valamennyi megjelenési formájában megragadja, és meghatározza azokat a törvényszerűségeket, amelyek alapján a tőke különböző fajtái (vagy ami ugyanazt eredményezi: a hatalom különböző fajtái) kölcsönösen egymásba transzformálódnak.

A tőke három alapvető formában fordul elő. Hogy éppen melyik alakjában jelenik meg, az felhasználásának mindenkori területétől, valamint hatékony működéséhez elengedhetetlen, többé-kevésbé magas transzformációs költségektől függ. A *gazdasági tőke* közvetlenül pénzzé konvertálható, és különösen a tulajdonjogi formában történő intézményesedésre hajlamos; a *kulturális tőke* bizonyos feltételek mellett gazdasági tőkévé konvertálható, és különösen az iskolai végzettségi titulusok formájában történő intézményesedésre hajlamos; a *társadalmi tőke*, a társadalmi kötelezettségekből vagy „kapcsolatokból” fakadó tőke bizonyos feltételek mellett ugyancsak gaz-

dasági tőkévé konvertálható, és különösen a nemesi címek formájában történő intézményesedésre hajlamos.

1. A kulturális tőke

A kulturális tőke három formában létezhet: 1) bensővé tett, *inkorporált állapotban*, a szervezet tartós készségének formájában, 2) *tárgyasult állapotban*, kulturális javak, képek, könyvek, lexikonok, eszközök vagy gépek formájában, melyekben bizonyos elméletek és azok kritikái, problematikák stb. hagytak nyomot vagy valósultak meg, és végül 3) *intézményesült állapotban*, olyan tárgyasult formában, amelyet azért kell külön kezelni, mert – ahogy az iskolai végzettségi titulusoknál látjuk – igen sajátos tulajdonságokat kölcsönöz az általa garantált kulturális tőkének.

Ne tévessze meg az olvasót, ha az általam használt „axióma-felállítási kísérlet” kissé ellentmondást nem tűrőnek tűnik³: A kulturális tőke fogalma kutatási munkám során elméleti hipotézisként vetődött fel, és lehetővé tette, hogy megragadjam a különböző társadalmi osztályokból származó gyerekek iskolai teljesítményeinek eltérését. Ennek során az „iskolai sikert”, tehát azt a speciális profitot, amelyet a különböző társadalmi rétegek és osztályok gyerekei az iskolai piacon elérhetnek, a kulturális tőkének a különböző osztályok és rétegek közötti eloszlására vonatkoztattam. Ez a kiindulási pont implicite szakítást jelent azon közkeletű szemléletmód alapjául szolgáló premisszákkal, amelyek szerint az iskolai siker vagy sikertelenség természetes „képességekre” vezethető vissza, mind pedig a „humán tőkére” vonatkozó elméletek előfeltevéseivel.

A *humán tőke iskolájának*⁴ közgazdászaié az a látszólagos érdem, hogy felvetették a kérdést: milyen viszonyban állnak egymással a nevelésbe történő beruházások és a gazdasági beruházások által generált profitráták, illetve hogyan alakul ez a viszony. Az iskolai beruházás hozadékának általuk használt mérése mindenesetre csak olyan beruházásokat és profitokat vesz figyelembe, amelyek pénzben kifejezhetők vagy közvetlenül azzá konvertálhatók, mint a ta-

³ Ha – mint itt is – magától értetődő fogalmakról beszélünk, ahelyett, hogy használnánk őket, óhatatlanul mindig sematikusak és formálisak leszünk, tehát „teoretikusak” a szó hagyományos – de hagyományosan el is fogadott – értelmében.

⁴ Vö. különösen Becker, G. S.: *Human Capital*, New York: Columbia University Press, 1964.

nulmányi költségek vagy a tanulmányokra fordított idő pénzügyi egyenértéke. Ezenkívül nem tárják fel, hogy milyen viszonylagos jelentőséget tulajdonítanak a különböző szereplők és osztályok az egyes gazdasági és kulturális beruházásoknak; ugyanis nem veszik szisztematikusan számításba azoknak a különböző profitesélyeknek a *struktúráját*, amelyeket a különböző piacok mindenkori vonzáskörzeteik nagysága és struktúrája alapján kínálni tudnak. Továbbá a tanulmányi beruházási stratégiákat nem hozzák összefüggésbe más nevelési stratégiákkal és a reprodukciós stratégiák rendszerével. Ebből törvényszerűen adódik az a paradoxon, hogy a humán tőke teoretikusai arra kárhoztatják magukat, hogy figyelmen kívül hagyják a legrejtettebb és társadalmilag leghatékonyabb nevelési beruházást, nevezetesen a *kulturális tőke transzmisszióját a családban*. Amikor a művelődési „képeség” és a képzési beruházás közötti összefüggéseket kutatják, ezzel elárulják, hogy figyelmen kívül hagyják azt a tényt, hogy a „képeség” vagy a „tehetség” is idő- és kulturális tőke-beruházás terméke.⁵ És miután a tanulmányi beruházás profitjainak feltárásáról van szó, érthetően csak a „társadalmat” mint egészt⁶ szolgáló nevelési feladatok rentabilitása vagy a „nemzeti termelékenységhez”⁷ való hozzájárulás érdekli őket. A nevelési feladatoknak ez a tipikusan funkcionalista meghatározása nem veszi számításba a nevelési rendszernek a társadalmi struktúra reprodukciójában játszott szerepét, miközben az szankcionálja a kulturális tőke öröklését. A „humán tőkének” ez a fajta meghatározása „humanista” konnotációi ellenére sem mentes az ökonomizmustól. Többek között figyelmen kívül hagyja, hogy a művelődési tevékenység képzési hozadéka attól a kulturális tőkétől függ, amelyet a család előzőleg beinvestált, és hogy az iskolai végzettségi titulusok gazdasági és szociális hozadéka attól az ugyancsak örökölt társadalmi tőkétől függ, amelyet alátámasztásául igénybe vettek.

a) Inkorporált kulturális tőke

A kulturális tőke legtöbb sajátossága abból a tényből fakad, hogy alapvetően *testre szabott* és valamilyen bensővé tételt (inkorporációt) tételez fel. A kultúra inkorporált állapotban – tehát olyan for-

⁵ Uo. 63–66.

⁶ „Social rate of return” (uo. 121.)

⁷ „Social gain of education as measured by its effects on national productivity” (uo. 155.).

mában, amit a francia „culture”-nek, a német „Bildung”-nak, az angol „cultivation”-nek nevez – történő felhalmozását egy *elsajátítási folyamat* előzi meg, amely mivel képzési és tanulási időt igényel, *időbe kerül*. Az időt a beruházónak *személyesen* kell beruháznia. Éppúgy, ahogy a kisportolt izomzatra vagy a barna bőrre is maga tesz szert az ember, a műveltségi tőke elsajátítása sem valósulhat meg idegen személy révén. A *képvoiseleti elv* itt kizárt.

Aki a műveltség megszerzésén dolgozik, önmagán dolgozik, önmagát „műveli”. Ez azt feltételezi, hogy az ember „személyével fizet”, ahogy a francia mondja. Tehát mindenekelőtt időt ruház be, ugyanakkor egyfajta társadalmilag kialakított libidót is, a *libido sciendit*, ami lemondással, kudarcokkal és áldozatokkal jár. Ebből következően a kulturális tőke valamennyi mércéje közül azok a legkevésbé pontatlanok, amelyek a *képzettség megszerzésének időtartamát* veszik mércéül – természetesen feltételezve, hogy ezt nem korlátozzák csupán az iskolába járás időtartamára. A primer családi nevelést is számításba kell venni, méghozzá az oktatási piac igényeihez viszonyítva vagy pozitív értéként – mint megtakarított időt vagy előnyt –, vagy negatív tényezőként mint *kétszeresen* elvesztegetett időt, mivel a negatív következmények *korrigálására* még több időt kell fordítani.⁸

Az inkorporált tőke olyan tulajdon, amely a „személy” szilárd részévé, habitusává vált; a „tulajdonlásból” itt „tulajdonság” válik. Az inkorporált és ezáltal elsajátított tőke ezért (ellentétben a pénzzel, a birtoklási jogcímekekkel vagy akár a nemesi címekkel) nem adható tovább *rövid időtáv alatt* ajándékozás, öröklés, vétel vagy csere útján. Ebből következően a kulturális tőke felhasználása vagy kiaknázása a gazdasági vagy társadalmi tőke tulajdonosai számára különösen problematikusnak bizonyul. Akár egyéni mecénásokról van szó, akár éppen ellenkezőleg, vállalkozókról, akik valamilyen speciális kulturális szakértelemmel rendelkező „kádert” foglalkoztatnak (napjaink állami mecénásairól nem is szólva), minduntalan a következő probléma vetődik fel: Hogyan lehet megvásárolni ezt az annyira személyhez kötött tőkeformát anélkül, hogy a személyt

⁸ Ez a kijelentés nem foglalja magában az iskolai teljesítménymegítélések értékének elismerését. Mindössze azt állapítja meg, hogy tényleges kapcsolat áll fenn egy bizonyos kulturális tőke és az oktatási piac törvényszerűségei között: az oktatási piacon negatívan értékelt magatartásoknak más piacokon – elsősorban valószínűleg az iskolai osztályokon belüli társadalmi kapcsolatokban – pozitív értékük lehet.

magát megvásárolnák – hiszen ezzel elveszne a függetlenség lát-
szatán nyugvó legitimációs hatás. Hogyan valósítható meg a
kulturális tőkének az adott vállalkozás számára szükséges kon-
centrációja anélkül, hogy ezzel e tőke hordozóinak koncentrációját
is előidézni, aminek mindenféle nemkívánatos következményei
lehetnének.

A kulturális tőke elsajátítása – koroktól, társadalmaktól és társa-
dalmi osztályoktól függően különböző mértékben – kifejezetten
megtervezett nevelési intézkedések nélkül, tehát teljesen öntudatlan-
ul mehet végbe. Az elsajátított kulturális tőkét mindig az első elsa-
játítás körülményei formálják. Ezek többé-kevésbé észrevehető nyo-
mokat hagynak rajta, például egy osztály vagy egy régió tipikus be-
szédmódját. Ez is meghatározza egy kulturális tőke mindenkori ér-
tékét, hiszen az egyes szereplők befogadóképességét meghaladóan
nem halmozható fel. Eltűnik, meghal, ahogyan hordozója is meg-
hal, és elveszti emlékezetét, biológiai képességeit stb. Tehát a kultu-
rális tőke sokrétűen kötődik a személyhez, annak biológiai egyedül-
valóságához, és a társadalmi átörökítés útján kerül továbbadásra,
ami azonban mindig rejtetten történik és gyakran teljesen láthatat-
lan marad. Mivel a kulturális tőke továbbadásának és átörökítésé-
nek társadalmi feltételei sokkal rejtettebbek, mint ahogyan ez a gaz-
dasági tőkénél történik, gyakran csupán szimbolikus tőkének tekin-
tik; tehát nem ismerik fel valóságos tőke-természetét, ehelyett legi-
tim képességnek vagy autoritásnak tartják, amely azokon a piaco-
kon (például a párválasztás piacán) jövedelmez, amelyeken a gaz-
dasági tőke nem kap teljes elismerést. Ebből a valóban „szimbolikus
logikából” következik továbbá, hogy a nagyobb kulturális tőke bir-
toklását „valami különösnek” tartják, ezért további anyagi és szim-
bolikus profitok bázisává válik. Aki bizonyos kulturális kompeten-
ciával rendelkezik, például olvasni tud az analfabéták világában, a
kulturális tőke elosztási szerkezetében betöltött pozíciójánál fogva
különlegességi értékkel rendelkezik, amelyből extraprofitot nyerhet.
Tehát a profit azon része, amely társadalmunkban a kulturális tőke
bizonyos formáinak különlegességi értékéből fakad, végül is arra
vezethető vissza, hogy nem minden egyén rendelkezik mindazok-
kal a gazdasági és kulturális eszközökkel, amelyek lehetővé tennék,
hogy gyerekei taníttatása meghaladja azt a minimumot, amely
adott időpontban a legalacsonyabb piaci értékű munkaerő reprodu-

kálásához szükséges.⁹ A tőke egyenlőtlen elosztása, tehát *a teljes mező struktúrája* képezi az alapját a tőke speciális hatásainak, nevezetesen, hogy profitot lehet általa elsajátítani és olyan játékszabályokat kialakítani, amelyek a lehető legkedvezőbbek a tőke és annak újratermelése számára.

A kulturális tőke szimbolikus hatékonyságának legerősebb alapja azonban kétségtelenül átadásának logikájából ered. Egyrészt az objektivált kulturális tőke elsajátításának folyamata (tehát: az ehhez szükséges idő) köztudottan az egész családban megtestesült kulturális tőkétől függ elsősorban; másrészt azonban az is köztudott, hogy a kulturális tőkének a legkorábbi gyermekkortól kezdődő felhalmozása – bármilyen hasznos tevékenység gyors és könnyű elsajátításának előfeltétele – csak azokban a családokban megy akadálytalanul és idővesztés nélkül végbe, amelyek olyan erős kulturális tőkével rendelkeznek, hogy az egész szocializációs időszak egyúttal felhalmozási időszak is. Ebből következik, hogy a kulturális tőke átadása kétségtelenül a legleplezettebb tőkeátörökítési forma. Ezért a tőke újratermelési stratégiáinak rendszerében annál nagyobb súlyra tesz szert, minél inkább szankcionálják és ellenőrzik társadalmilag a tőkeátadás közvetlen és látható formáit.

Közvetlenül belátható, hogy a gazdasági és a kulturális tőke közötti összekötő kapocs a megszerzésükhöz szükséges *idő*. A családokban felhalmozódó különböző kulturális tőke először az átadási és felhalmozási folyamat kezdetének időpontjában okoz különbözőségeket, majd pedig egy hosszadalmas elsajátítási folyamat tulajdonképeni kulturális igényeinek való megfelelés képességében. Ezzel függ szorosan össze az a tény is, hogy az egyénnek csak annyi ideje van a kulturális tőke felhalmozására, amennyit a családja szabad, gazdasági kényszerektől mentes időként biztosítani tud a számára.

b) Objektivált kulturális tőke

Az objektivált kulturális tőkének számos olyan tulajdonsága van, amelyeket csak az inkorporált, bensővé tett kulturális tőkéhez való viszonya alapján lehet meghatározni. A kulturális tőke materiálisan adható át, anyagi hordozók (például írások, festmények, műemlé-

⁹ Kevésbé differenciált társadalomban, amelyben a kulturális örökséghez való hozzájutás lehetőségei nagyon egyenlőtlenül elosztottak, az inkorporált kultúra nem működik kulturális tőkeként, tehát exkluzív előnyök megszerzésének eszközeként.

kek, hangszerek) révén. Egy festménygyűjtemény például ugyanolyan jól átadható, mint a gazdasági tőke – ha nem jobban, hiszen könnyebben elrejtethető –, de persze csak a tulajdonjog ruházható át. Ezzel szemben az a sajátosság, amely a tulajdonképpeni elsajátítást lehetővé teszi, nem (vagy nem szükségszerűen) ruházható át: nevezetesen azok a kulturális képességek, amelyek egy festmény élvezetét vagy egy gép használatát lehetővé teszik; ezek a kulturális képességek nem mások, mint inkorporált kulturális tőkék, amelyekre az előzőekben leírt átruházási szabályok érvényesek.

A kulturális javak tehát vagy anyagi elsajátítás tárgyai, ami gazdasági tőkét feltételez, vagy szimbolikusan sajátíthatók el, ami inkorporált kulturális tőkét feltételez. Ebből következik, hogy a termelőeszközök tulajdonosának meg kell találnia az utat, hogy vagy maga szerezzék meg az azok specifikus elsajátításához és használatához szükséges inkorporált kulturális tőkét, vagy saját szolgálatába kell állítania ezen kulturális tőke birtokosait. Más szavakkal, a gépek birtoklásához elegendő a gazdasági tőke; a hozzájuk kötődő műszaki-tudományos-kulturális tőke viszont meghatározza azok specifikus célkitűzéseit; ezért csak akkor sajátíthatók el és használhatók megfelelően, ha a termelési eszköz birtokosa vagy maga rendelkezik a szükséges inkorporált tőkével vagy azt a saját szolgálatába tudja állítani. Kétségtelenül ez az alapja az úgynevezett „kader”-munkaerők ambivalens státusának. Abból a tényből, hogy szigorúan vett közgazdasági értelemben nem a termelőeszközök tulajdonosai, és hogy az általuk elsajátított kulturális tőkéből annyiban tudnak csak profitálni, amennyiben azt – szolgáltatások vagy termékek formájában – a termelőeszköz-tulajdonosoknak eladják, egyrészt az következik, hogy az alul lévőkhöz tartoznak; másrészt ha azt a tényt vesszük figyelembe, hogy egy speciális tőkeforma felhasználásából húznak profitot, akkor az uralmon lévők csoportjához kell sorolni őket. Minden arra utal, hogy a kulturális tőke tulajdonosainak *kollektív* hatalma – és ezzel az ennek megszerzéséhez szükséges képzési idő – növekszik. Viszont a gazdasági tőke ezzel szemben (mint uralkodó tőkeforma) birtokosai konkurens helyzetbe hozhatják a kulturális tőke birtokosait; annál is könnyebben, mivel az utóbbiak az általuk megismert képzési és kiválasztódási feltételek (különösen az iskolákban és a vizsgák során érvényesülő versenylogika) alapján egyébként is hajlamosak a konkurenciára.

Objektívált állapotában a kulturális tőke autonóm és koherens

egész formájában jelenik meg, amely – jóllehet történelmi tevékenység eredménye – saját törvényeit követi, és ezek függetlenek az egyéni akarattól. Ezért, mint a nyelv példája is mutatja, nem korlátozható az egyes cselekvő személyek – vagy akár valamennyi cselekvő összességének – inkorporált kulturális tőkéjére. Itt azonban nem szabad elfelejteni, hogy az objektivált kulturális tőke mint anyagilag és szimbolikusan aktív és működő tőke csak addig áll fenn, ameddig a cselekvő személyek elsajátítják és a konfliktusokban fegyverként vagy eszközként használják fel. Ezen konfliktusok színhelye a kulturális termelés (művészet, tudomány stb.) területe, ezen túlmenően pedig a társadalmi osztályok terepe. Itt vetik be erejüket a cselekvő személyek, és tesznek szert arra a profitra, amely megfelel az objektivált kulturális tőke feletti uralomra való képességük mértékének (azaz inkorporált kulturális tőkéjüknek).¹⁰

c) Intézményesült kulturális tőke

Az inkorporált kulturális tőke ugyanazon biológiai korlátoknak van alávetve, mint mindenkori birtokosa. Az inkorporált kulturális tőke titulusok formájában történő objektiválása azon eljárás, amely kiküszöböli ezt a hiányosságot. A titulusok különbséget hoznak létre az állandó bizonyítási kényszer alatt álló autodidakta kulturális tőkéje és azon kulturális tőke között, melyet jogilag olyan titulusok révén ismernek el, illetve garantálnak, amelyek (formálisan) függetlenek hordozójuk személyétől. Az iskolai végzettség titulusa a kulturális kompetencia bizonyítéka, amely tulajdonosának tartós és jogilag garantált konvencionális értéket kölcsönöz. A társadalmi élet boszorkánykonyhája ebből megteremtette a kulturális tőke egyik formáját, melynek érvényre jutása viszonylag független nemcsak hordozójának személyétől, de attól a kulturális tőkétől is, amellyel az adott időpontban ténylegesen rendelkezik: a kollektív mágia révén a kulturális tőke ugyanúgy *intézményesül*, mint ahogyan Merleau-Ponty szerint az élők gyászszertartások segítségével „intézményesítik” halottaikat. Gondoljunk például a „concour”¹¹ vizs-

¹⁰ Az objektivált kulturális tőke, melynek legtisztább formája az írás, és az inkorporált tőke közötti dialektikus viszonyt túlságosan gyakran redukálják „a szellemnek a betű által”, az „élőnek” a „megmerevedett” által, az „alkotónak” a „rutin” által („de la grâce par la pesanteur”) való „lealacsonyításának” egzaltált tézisére.

¹¹ A „concour” francia vizsgaforma, melynél csak a vizsgázók előre meghatározott száma lehet sikeres (a ford.).

gaformájára, amely minimális teljesítménykülönbségek folytonosságából tartós és durva diszkontinuitásokat hoz létre. A mindent vagy semmit elve alapján lényegi különbséget intézményesítenek az utolsó sikeres és az első bukott vizsgázó között, mely megkülönbözteti a hivatalosan elismert és garantált *kompetenciát* az állandó bizonyítási kényszer alatt álló egyszerű kulturális tőkétől. Ez az eset világosan megmutatja, milyen teremtő mágia szövetkezik össze ezzel az intézményesült hatalommal, azzal a hatalommal, amely az embereket arra ösztönzi, hogy valamit lássanak és elhiggyenek, egyszóval valamit *elismerjenek*.

Az iskolai végzettség titulusa vagy a tudományos fokozat intézményes elismerést kölcsönöz az adott személy által birtokolt kulturális tőkének. Ezáltal többek között az is lehetővé válik, hogy az ilyen titulusok viselőit összehasonlítsák vagy akár felcseréljék egymással, amennyiben egymást *utódként* követik. Egy adott iskolai titulus megszerzéséhez szükséges pénzbeli érték meghatározásával megállapítható az a „váltóárfolyam” is, amely a kulturális és a gazdasági tőke közötti *konvertibilitást* biztosítja. Miután a titulusok a gazdasági tőkének kulturális tőkévé való átalakulásából származnak, e címek viselői kulturális értékének meghatározása másokhoz képest óhatatlanul ahhoz a pénzbeli értékhez kapcsolódik, amelyért őket a munkaerőpiacon felválthatják; ugyanis a képzési beruházásoknak csak akkor van értelme, ha a gazdasági tőkének kulturális tőkévé való eredeti átalakítása legalábbis részben objektíve garantált. Miután azonban az iskolai végzettség által garantált anyagi és szimbolikus profitok különlegességi értéküktől is függenek, előfordulhat, hogy az idő- és munkabefektetések kevésbé bizonyulnak rentábilisnak, mint ahogy eredetileg a kiadásuk idején várták volna. Ebben az esetben a kulturális és a gazdasági tőke közötti váltóárfolyam de facto megváltozott. A gazdasági tőkének kulturális tőkévé való oda-vissza változtatására vonatkozó stratégiák azon változó tényezők közé tartoznak, melyek befolyással voltak az oktatásban lezajlott robbanásra és a tudományos címek inflációjára. Ezeket a stratégiákat a különböző tőkeformákra mindenkor érvényes profitésélyek struktúrája határozza meg.

2. A társadalmi tőke

A társadalmi tőke azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült *viszonyai* tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek az *egy csoporthoz való tartozáson* alapulnak.¹² Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összessége valamennyiük számára biztosítékul szolgál, és – a szó legtágabb értelmében véve – *hitelképességet* kölcsönöz nekik. A társadalmi kapcsolatok a gyakorlatban csak olyan anyagi és/vagy szimbolikus csereviszonyok alapján létezhetnek, amelyek fenntartásához hozzájárulnak. Társadalmilag is intézményesülhetnek és garanciákat kaphatnak, akár valamilyen közös név felvétele révén, amely egy bizonyos családhoz, osztályhoz, törzshöz vagy valamilyen iskolához, párthoz stb. való tartozást jelez, akár számos más *intézményesülési aktus* révén, amelyek egyúttal meg is jelölik az érintetteket és tájékoztatást adnak az adott társadalmi tőkeviszony fennállásáról. Ezáltal ez a viszony kvázi-valóságos létezését nyer, melyet a csereviszonyok tartanak életben és erősítenek tovább. A társadalmi tőke alapját képező csereviszonyokban elválaszthatatlanul összekapcsolódnak az anyagi és a szimbolikus szempontok. Csak akkor mozgósíthatók és tarthatók fenn, ha ez az összekapcsolódás felismerhető. Ezért soha nem korlátozódnak teljesen az objektív fizikai (földrajzi) kapcsolatokra vagy a gazdasági és társadalmi közelségre.¹³

¹² A társadalmi tőke fogalma sem valamilyen tisztán elméleti munkából származik, még kevésbé gazdasági fogalmak analóg kiterjesztéséből. Sokkal inkább a társadalmi hatások elvének megnevezésére szolgál, olyan hatásokra tehát, amelyek az egyéni cselekvések szintjén – ahol a statisztikai vizsgálódások törvényszerűen mozognak – világosan megfoghatók ugyan, anélkül azonban, hogy meghatározott cselekvők egyéni tulajdonságainak összességére korlátozódnának. Az ilyen hatások, melyeket a spontán szociológia előszeretettel nevez a „kapcsolatok” hatásának, különösen jól láthatók azokban az esetekben, amikor különböző egyének nagyjából azonos értékű (gazdasági vagy kulturális) tőkével igen különböző eredményeket érnek el, attól függően, hogy mennyire képesek önmaguk érdekében mobilizálni egy többé-kevésbé intézményesült és tőkeerős csoport (család, egykori „elit” iskolai iskolatársak, előkelő klub, nemesség stb.) tőkéjét.

¹³ Közismert, hogy a szomszédsági kapcsolatok gyakran az intézményesülés elemi formáit mutatják fel. Béarnban vagy Baszkföldön például a szomszédok erőteljesen kodifikált szabályok alapján meghatározott jelzéseket és sajátos funkciókat viselnek, melyek rangok szerint („első szomszéd”, „második szomszéd” stb.) differenciálódnak, és különösen a társadalmi élet nagy ceremóniáin, például temetéseken és esküvőkön jutnak kifejezésre. De a ténylegesen fennálló kapcsolatok még ebben az esetben sem mindig azonosak a társadalmilag intézményesült kapcsolatokkal.

Ennek megfelelően az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon (gazdasági, kulturális vagy szimbolikus) tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll.¹⁴ Tehát bár a társadalmi tőke nem korlátozható közvetlenül egy meghatározott egyén vagy akár a vele kapcsolatban állók összességének gazdasági vagy kulturális tőkéjére, azonban soha nem teljesen független ettől; hiszen a csereviszonyokban intézményesült kölcsönös elismerés feltételezi a résztvevők közötti „objektív” homogenitás minimumának elismerését; ezenkívül a társadalmi tőke multiplikációs hatást gyakorol a ténylegesen rendelkezésre álló tőkére.

Egy bizonyos csoporthoz való tartozásból eredő profitok egyszerűs mind az ezen profitokat lehetővé tevő szolidaritásnak is alapjai.¹⁵ Ez nem azt jelenti, hogy tudatosan erre törekednének – még azokban az esetekben sem, amikor bizonyos csoportok, például exkluzív klubok, nyíltan a *társadalmi tőke koncentrálására* és az ebből eredő multiplikációs hatás teljes mérvű kihasználására irányulnak. Az ilyesfajta csoportokhoz való tartozásból anyagi profitok származnak, mint például a hasznos kapcsolatokkal járó különféle „szívességek”, továbbá szimbolikus profitok, mint például amelyek egy válogatott és tekintélyes csoport tagjainak kijárnak.

Egy kapcsolatháló létezése se nem természetes, sem pedig olyan társadalmi „adottság”, amely valamilyen eredeti intézményesítési aktus alapján egyszer és mindenkorra fennáll – gondoljunk például a családok esetében a rokoni kapcsolatok genealógiai meghatározására. Ez inkább egy folyamatos intézményesítő tevékenység terméke. Az *intézményesítési rítusok* – melyeket gyakran hibásan iniciatív

¹⁴ A manírokat (viselkedést, beszédmodort stb.) is a társadalmi tőkéhez lehet sorolni, legalábbis annyiban, amennyiben elsajátításuk bizonyos módjaira utalnak és ezzel egy többé-kevésbé elismert csoporthoz való eredeti tartozást felismerhetővé tesznek.

¹⁵ Ezért nem érthető meg például teljes mértékben a nemzeti egyenjogúságra törekvő mozgalmak és a nacionalista ideológiák, ha csupán a gazdasági profitot vesszük figyelembe, tehát ha csak a vagyonok egy részének a helyi lakosság javára történő újraelosztásából (nemzeti tulajdonba vétel) és a jól fizető munkahelyek megszerzéséből eredő, anticipált profitokat tekintjük (vö. Breton, A.: „The Economics of Nationalism”. In: *Journal of Political Economy*, 1964/72. 376–386.). Ezek a tisztán gazdasági természetű (diszkontált) profitok csupán a privilegizált osztályok nacionalizmusát magyaráznák meg; de ezekhez hozzá kell számítani azokat a reális és közvetlen profitokat is, amelyek az illető osztályokhoz való tartozás tényéből (szociális tőke) erednek. Ezek annál nagyobbak, minél lejjebb van valaki a társadalmi hierarchiában („szegény fehérek”), vagy – pontosabban – minél inkább fenyegeti a gazdasági és a társadalmi lecsúszás veszélye.

rítusoknak írnak le – jelentik itt a lényeges momentumot. Erre az intézményesítő munkára az anyagi és szimbolikus profitot hozó, tartós és hasznos kapcsolatok létrehozása és újratermelése érdekében van szükség.¹⁶ Másként kifejezve: a kapcsolatháló azoknak az egyéni vagy kollektív beruházási stratégiáknak a terméke, amelyek tudatosan vagy öntudatlanul olyan társadalmi kapcsolatok megteremtésére és fenntartására irányulnak, amelyek előbb-utóbb közvetlen haszonnal kecsegtetnek. Ennek során különböző véletlen – például szomszédsági, munkahelyi vagy akár rokonok közötti – kapcsolatok tartós kötelezettségekkel járó, különösen fontos és kiválasztott kapcsolatokká válnak. A kötelezettségek alapulhatnak szubjektív érzéseken (elismerés, tisztelet, barátság stb.) vagy intézményesített garanciákon (jogi igényeken). Ez abból fakad, hogy bizonyos társadalmi intézmények, melyek valakit rokonná (testvér, unokatestvér), nemessé, örökössé, a legidősebbé stb. nyilvánítanak, szimbolikus valóságot hoznak létre, amely a *beavatottság varázsát* hordozza. A beavatottság légkörét állandó cserék (szavak, ajándékok, nők stb. cseréje) révén termelik újjá. A kölcsönös ismeretség és elismerés egyszersmind feltétele és eredménye ennek a cserének. A csere az elismerés jelét kölcsönzi a kicserélt dolgoknak. A kölcsönös elismeréssel és ezáltal a csoporthoz való tartozás elismerésével termelődik újra a csoport; egyúttal rögzülnek *határai* is, vagyis azok a határok, amelyek túl a csoport számára lefektetett cserekapcsolatokra (kereskedelem, asztaltársaság, házasság) nem kerülhet sor. Így a csoport minden tagja a csoporthatárok őre: A csoportba kerülő valamennyi új jövevény veszélyeztetheti a csoporthoz tartozás kritériumait, hiszen a mésalliance bármely formája megváltoztathatja a csoportot, amennyiben megváltoztatja a legitim cserék határait. Ezért teljesen logikus, hogy a legtöbb társadalomban a *házasságok* előkészítése és kivitelezése az egész érintett csoport ügye, nem csupán a közvetlenül érintett személyeké; hiszen az új tagoknak a családba, a klánba vagy a klubba való bevezetése kockázatot jelent az egész csoport meghatározása számára, határaival és identitásával együtt, és új meghatározásokkal, változásokkal és hamisításokkal fenyeget. Ha, ahogy ez társadalmunkban történik, a család elveszti monopolhelyzetét a tartós kapcsolatokat eredményező vala-

¹⁶ Vö. Bourdieu, P.: „Les rites d’institution”. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1982/43. 8–63.

mennyi kapcsolat indítványozására – akár szankcionálják ezeket társadalmilag, mint a házasságot, akár nem –, ám továbbra is ellenőrzést gyakorolhat ezek felett a kapcsolatok felett. A „laissez faire” logikájának megfelelően igénybe veheti a legitim kapcsolatok támogatását és az illegitimek kizárását célzó valamennyi intézményt. Ezek az intézmények alkalmakat adnak (rallye-k, körutazások, vadászatok, bálók, fogadások stb.), helyeket (előkelő lakónegyedek, exkluzív iskolák, klubok stb.) vagy gyakorlatokat teremtenek (előkelő sportágak, társasági játékok, kulturális rendezvények stb.). Így látszólag véletlenül teszik lehetővé azon egyének találkozását, akik a csoport léte és fennmaradása szempontjából annyira homogének, amennyire csak lehetséges.

A társadalmi tőke újratermeléséhez elengedhetetlen az állandó csereaktusokban megvalósuló szakadatlan *kapcsolattartás*, amely újra és újra megerősíti a kölcsönös elismerést. A kapcsolattartás időbe és pénzbe és ezáltal közvetlenül vagy közvetetten gazdasági tőkébe is kerül. Ez a ráfordítás csak akkor kifizetődő és egyáltalán akkor van értelme, ha bizonyos kompetenciát – nevezetesen a származástani összefüggések és a megbízható kapcsolatok ismerete, valamint ezek kihasználásának művészete – is befektetnek. Ez éppolyan szilárd része a társadalmi tőkének, mint ezen kompetencia elsajátításának és megőrzésének (szerzett) képessége.¹⁷ Ez az egyik oka annak, hogy a társadalmi tőke felhalmozásához és fenntartásához szükséges munka annál jövedelmezőbb, minél nagyobb ez a tőke maga. Ezért tehetik meg egy örökölt társadalmi tőkére utaló, híres családnév viselői, hogy valamennyi alkalmi ismeretségüket tartós kapcsolattá alakítsák át: társadalmi tőkéjük teszi különösen keresetté őket. Mivel közismertek, érdemes ismerni őket. Nem szükséges bemutatkozniuk valamennyi „ismerősüknek”, hiszen több ember ismeri őket, mint ahányat ők ismernek. Ezért aztán ha egyáltalán kapcsolattartó „munkába” kezdenek, az igen jövedelmező.

Valamennyi csoportban fellelhetők a *delegáció* többé-kevésbé intézményes formái. Ezek teszik lehetővé, hogy egyetlen vagy néhány személy kezében összpontosuljon az összes társadalmi tőke, amelynek alapján a csoport (család, nemzet vagy egyesület, párt) létezik. A „plena potestas agendi et loquendi”-vel ellátott teljhatalmú

¹⁷ Feltehető, hogy a nagyvilági életre való tehetség (vagy általánosabban a „kapcsolatteremtés” képessége) igen egyenlőtlenül van elosztva a társadalmi osztályok között – és azonos osztályba való tartozás esetén a különböző társadalmi eredetű egyének között.

személyt kéri fel rá, hogy a csoportot *képviselje*, a *nevében* beszéljen és cselekedjen, és ily módon, a mindehhez tartozó tőke alapján olyan hatalmat gyakoroljon, amelynek semmi köze nincs az illető saját személyes súlyához. A legegységibb intézményi szinten például a családfőt ismerik el hallgatólagosan egyedüli személyként, aki valamennyi hivatalos alkalommal a családtagok nevében szólhat. A *diffúz delegációnak* ebben az esetben a „nagyok” arra kényszerülnek, hogy személyesen védelmezzék meg a legjelentéktelenebb családtagok becsületét is, elhárítván ezzel a csoport tisztességét fenyegető veszélyt. Az *intézményesített delegáció* által létrehozott társadalmi tőke koncentrációja ezzel szemben azáltal teszi lehetővé az egyéni tévedések következményeinek korlátozását, hogy körülhatárolja a felelőségeket, és elismert mandátumtulajdonosokat hatalmaz fel rá, hogy az egész csoport tisztességét megvédje, amennyiben a kompromittáló egyéneket kizárják vagy kiközösítik.

Annak megakadályozására, hogy a legitim csoportképviselő monopóliumáért folyó belső versengés a csoportképző tőke további felhalmozását veszélyeztesse, a csoporttagoknak egyrészt szabályozniuk kell, hogyan válhat valaki taggá, másrészt mindenekelőtt azt is, hogy hogyan válhat valaki a csoport képviselőjévé (küldötté, megbízottá, felhatalmazottá stb.) és ezzel egyúttal az egész társadalmi tőke felett rendelkező személlyé. A képviselői elv paradoxona, hogy a mindenkori mandátumtulajdonosok a csoport nevében felhalmozott hatalmat ezen csoport felett és bizonyos fokig ellene is gyakorolhatják.¹⁸ A delegáció és a reprezentáció mechanizmusai (mind teátrális, mind jogi értelemben) ezáltal magukban hordozzák a segítségükkel létrehozott társadalmi tőke *céljától való elidegenedésének* elvét. Mert minél nagyobb a csoport és minél kisebb tagjainak hatalma, annál inkább válik a delegáció és a reprezentáció a társadalmi tőke koncentrációjának feltételévé – többek között azért, mert ezen a módon a különböző és szétszórtan élő egyének sokasága számára válik lehetségessé, hogy „emberként cselekedjenek”, és mert így az emberi élet végességének és az ember időhöz és térhez való kötöttségének következményei is leküzdhetők.

A társadalmi tőke célelidegenedésének lehetősége azon a tényen alapul, hogy egy adott csoport összessége valamilyen világosan kö-

¹⁸ Kétségtelen, hogy ez különösen azokra a határesetekre érvényes, amikor a delegált által képviselt csoportot az illető maga hozta létre és csak általa létezik.

rülhatárolt és mindenki által világosan látható részközösség révén *képviselhető*, még hozzá a szó valamennyi értelmében: a nobilitások, a „közismert emberek”, a hírességek révén, akik az egész közösség nevében beszélhetnek, azt képviselik és nevében uralmat gyakorolnak. Az effajta reprezentáció modellszerű esete a főnemesség. A főnemes az egyénné vált csoport. A csoport nevét viseli, az pedig az ő nevét.¹⁹ A főnemesek neve és az abban kifejezésre jutó megkülönböztetés egyúttal csoportjuk tagjainak, jobbágyaiknak, de országaiknak és kastélyaiknak neve is. A *képviselő logikája* potenciálisan olyan jelenségekre is érvényes, mint a „személyi kultusz” vagy a pártoknak, szakszervezeteknek vagy társadalmi mozgalmaknak a vezetőikkel való azonosítása. Ez odáig elmegy, hogy a jel a megjelölt dolog helyére, a képviselő az általa képviselték helyére kerül. Ez egyrészt azért van így, mert kiemelkedő személyiségük, hírnevük, nyilvános megjelenésük hatalmuknak fontos, talán leglényegesebb vonása, mely hatalom teljesen szimbolikus, és az ismertség és az elismerés logikájának megfelelően alakul; másrészt azért, mert a képviselő – ugyanúgy, ahogyan a jelvények vagy a címerek – teremtheti meg vagy merítheti ki azon csoportok teljes realitását, amelyek egyedül a képviselő révén létezhetnek társadalmilag hatékonyan.²⁰

3. A tőkeátalakulások

Másféle tőkefajtákra gazdasági tőke segítségével lehet szert tenni, de csak többé-kevésbé költséges *átalakítási munkák* árán, amelyek az adott területen hatékony hatalomformák előállításához szükségesek. Így például vannak bizonyos javak és szolgáltatások, amelyek a gazdasági tőke segítségével azonnal és másodlagos költségek nélkül megvásárolhatók. Vannak azonban olyanok is, amelyek csak valamilyen társadalmi kapcsolati vagy kötelezettségi tőke alapján szerezhetők be. Az ilyen jellegű kapcsolatok vagy kötelezettségek csak akkor vehetők igénybe rövid távon, a kellő időpontban, ha már

¹⁹ A főnemes és az általa reprezentált csoport közötti metaforikus kapcsolat jól látható például, amikor Shakespeare-nél Kleopátrát „Egyiptomnak” vagy a francia királyt „Franciaországnak” nevezik, vagy amikor Racine „Epirusz”-ról beszél, amelyen Pürrosz királyt érti.

²⁰ Természetesen a társadalmi tőke így kizárólagosan az ismertség és az elismerés logikájában mozog, s így mindig szimbolikus tőkeként működik.

hosszabb ideje fenntartották őket, mintha csak öncélúak lennének. Ennek az igénybevétel idején kívül kell végbemennie, tehát valamilyen kapcsolattartó munka befektetésével, amelynek szükség esetén hosszú távúnak kell lennie; ugyanis az elvesztegetett idő tartama maga az egyik tényező, amely arról gondoskodik, hogy egy egyszerű és közvetlen adósság általános, „cím- és szerződésnélküli” adósságelismeréssé – tehát elismeréssé – váljék.²¹

Így abból a *kettős* feltevésből kell kiindulni, hogy a gazdasági tőke egyrészt az összes többi tőkefajta alapja, másrészt azonban a gazdasági tőke transzformált és travesztált megjelenési formái sohasem vezethetők vissza teljesen erre a tőkére, mivel sajátos hatásait csak annak arányában tudják kifejtetni, amennyire elrejtik (még hozzá először is saját tulajdonosuk elől), hogy alapjuk a gazdasági tőke, és ily módon, még ha csak végső fokon is, de meghatározza hatásaikat. Ahhoz, hogy megértsük a tőke működésének logikáját, a tőkeátalakulásokat és a tőke megtartását meghatározó törvényeket, le kell küzdenünk két egyoldalú és egymással ellentétes szemléletmódot: Az egyik az „*ökonimizmus*”, amely végső soron minden tőkeformát a gazdasági tőkére redukálhatónak tart, ezért figyelmen kívül hagyja a többi tőkefajta sajátos hatékonyságát; a másik a „*szemiologizmus*”, melyet manapság a strukturalizmus, a szimbolikus interakcionizmus és az etnometodológia képvisel. Ez a társa-

²¹ A félreértések elkerülése érdekében pontosítani kell, hogy az itt tárgyalt befektetések nem szükségszerűen alapulnak tudatos számításra; sokkal valószínűbb, hogy az *affektív beruházások logikája* szerint élük meg őket, azaz egyszerre szükséges és önzetlen kötelességként (involvement). Ezzel ellentmondok a történészeknek, akik (még ha olyannyira érzékenyek is a szimbolikus hatások iránt, mint E. P. Thompson) hajlamosak úgy gondolni, hogy a szimbolikus gyakorlatok – a púderes parókák és a díszes öltözékek viselése – kizárólag olyan uralkodói stratégiák, amelyeket arra *szánnak és készítenek*, hogy viselőikre (lentől) felnézzenek (intended to be seen). A nagyvonalúságot vagy jótékonyágot pedig „az osztálykonfliktus feloldására szolgáló számító cselekedet”-ként magyarázzák. Ez a naiv materialista felfogás megfelel az arról, hogy éppen a legbecsületesebb és legönzettebb cselekedetek felelhetnek meg a leginkább az objektív érdekeknek. Számos cselekvésterület esetében, különösen ahol nagy jelentősége van az önzés és bármiféle számítás tagadásának, azok kapnak csak teljes elismerést – és azt a fajta beavatást, ami a sikert meghatározza –, akik befektetéseik közvetlen konformizmusa révén válnak ki, és ezáltal *őszinteségüket* és a mindenkor érvényes alapelvekhez való kötődésüket bizonyítják. Tényleg teljesen hamis volna a racionális stratégia és a költségek és a profit cinikus kalkulációjának nyelvét alkalmazni azon habitus „megválasztásának” leírásához, amely a színészt, az írókat vagy a kutatókat a „neki megfelelő” terepre (illetve tárgyhoz, anyaghoz, stílushoz, műfajhoz stb.) elvezeti. Ez így van, jóllehet például egy műfaj, egy iskolához vagy speciális területhez való tartozás megváltozása – tehát azok a változások, amelyeket az ember „teljes lelkéből” valósít meg – mindig *visszaváltozásokként* érthetők, amelyek iránya és hajtóereje (melyek gyakran sikerüket is eldöntik) egyfajta beruházási érzéktől függ. Annak esélye, hogy ez ne legyen mint ilyen felismerhető, annál nagyobb, minél élesebben kifejtett érzékről van szó. Az ártatlanság azok kiváltsága, akik a legotthonosabban mozognak a maguk területén...

dalmi csereviszonyokat kommunikációs jelenségekre szűkíti le, és figyelmen kívül hagyja a gazdaságtanra való általános visszavezethetőség durva tényét.²²

Az energiamegmaradás elvéhez hasonlatosan egy adott területen elért nyereségeket szükségszerűen egy másik terület költségeivel fedezik; ezért „a gyakorlat általános közgazdaságtanában” a *pazarlás* fogalma felesleges. Az általános értékalap, az egyenértékek mértéke itt nem lehet más, mint a szó legtágabb értelmében vett munkaidő. A *társadalmi energia* valamennyi tőkeátváltozáson keresztül ható *megmaradásának elve* úgy igazolható, ha minden egyes esetben elszámoljuk mind a tőke formájában felhalmozott munkát, mind pedig azt a munkát, amely az egyik tőkeformából egy másikba való átalakításhoz szükséges.

Láttuk, hogy például a gazdasági tőke társadalmi tőkévé való átalakítása sajátos munkát igényel. Ennek során látszólag ingyen adja ki-ki az időt, a figyelmet, a gondoskodást és a fáradságot. Ezáltal a cserekapcsolat elveszti tisztán monetáris jelentését, ami például egy ajándék „személyes” kialakításánál történik. Egyidejűleg megváltozik magának a csereviszonynak az értelme is, amely szorosan „gazdasági” nézőpontból tekintve tiszta pazarlásnak tűnik, miközben a társadalmi csere átfogó logikájának keretén belül biztos befektetést jelent, melynek profitjait előbb vagy utóbb pénzügyi vagy más formában lehet érzékelni. Ugyanez érvényesül a gazdasági tőkének kulturális tőkévé való átalakulása során. A kulturális tőke legjobb mércéje kétségtelenül a megszerzésére fordított idő. Vagyis a gazdasági tőke kulturális tőkévé való átalakítása olyan időráfordítást előfeltételez, amely gazdasági tőke birtoklása révén válik lehetővé. Vagy pontosabban: a kulturális tőke, amelynek átadása valójában a családban történik, nem csak a családközösségben rendelkezésre álló kulturális tőke jelentőségétől függ, amely csak időráfor-

²² E két antagonisztikus és egymásnak kölcsönösen alibiként szolgáló álláspont pregnáns voltának megértéséhez elemezni kellene az értelmiség által létrehozott önkéntelen profitokat (*profits inconscients*) és következetlen profitokat (*profits d'inconscience*). Miközben egyesek az ökonomizmusban találnak eszközt arra, hogy önmagukat részt nem vevőknek nyilvánítsák, mivel eltüntetik a kulturális tőkét és az összes specifikus profitot, amely az uralmon lévők oldalára állítja őket, addig mások csak a szimbólumok tartományában mozognak, és kitérnek a gazdaság – igazán megvetésre méltó – szférájából, ahol minden arra emlékeztet, hogy végső soron őket is gazdasági szempontok szerint értékelik. (Ezzel nem tesznek mást, mint hogy elméleti szinten termelik újra azt a stratégiát, amellyel az értelmiségiek és a művészek értékeiket – értsd a saját értéküket – megpróbálják érvényre juttatni, amennyiben megfordítják a piac törvényét, ahol is az, hogy mije van az embernek vagy hogy mennyit keres, tőkéletesen meghatározza, hogy mi az ember és hogy mennyit „ér”.)

dítás árán halmozható fel, sokkal inkább attól, hogy mennyi felhasználható idő áll rendelkezésre a családban (mindenekelőtt az anyák szabadideje formájában) ahhoz, hogy lehetővé váljék a kulturális tőke továbbadása és a munkaerőpiacra való belépés késleltetése. Itt döntő szerepe van a család rendelkezésére álló gazdasági tőkének. A munkaerőpiacra való későbbi belépés pedig lehetővé teszi az iskolai végzettség és a szakképzettség megszerzését – ez olyan hitel, amelynek hozadéka nem vagy mindenesetre csak hosszabb távon garantált.²³

A különböző tőkefajták kölcsönös konvertálhatóságának ténye a kiindulópontja azon stratégiáknak, amelyek a tőke (és a társadalmi térben elfoglalt pozíció) újratermelését a lehető legcsekélyebb tőkeátalakítási költségek (átalakítási munka és a vele járó átalakítási veszteségek) segítségével kívánják elérni. A különféle tőkefajták reprodukálhatóságuk szerint különböznek egymástól, tehát aszerint, hogy milyen könnyen ruházhatók át. Itt egyrészt a tőkeátvitel során fellépő apadási arány mértékéről van szó, másrészt arról, hogy milyen mértékben leplezhető el a tőkeátruházás; az apadási kockázat és a leplezési költségek tendenciája, hogy ellenkező előjelűek. Mindaz, ami a gazdasági jelleg leplezéséhez hozzájárul, növeli az apadási kockázatot, különösen a nemzedékek közötti tőkeátruházás során. A különböző tőkefajták első látásra feltűnő összeegyeztethetlensége ezért jelentős mértékű bizonytalanságot visz be a különböző tőkefajták tulajdonosai közötti valamennyi tranzakcióba. Ugyanez a helyzet a társadalmi tőkénél is, amikor is bizonyos hosszú távon hasznos kötelezettségek tőkéjéről van szó, ami kölcsönös ajándékok, szívességek, látogatások stb. során jön létre és termelődik újra – tehát olyan csereviszonyok révén, amelyek kifejezetten kizárják a számításokat és a garanciákat, és ezáltal a „hálátlan-ság” kockázatát idézik fel; hiszen mindig fennáll a veszélye, hogy megtagadják valamilyen adósi kötelezettség elismerését, amely egy

²³ Valamennyi tőkefejtá egyik legnagyobb előnye azon *hasznos idő* mennyiségének növekedése, amelyet a helyettesítés különböző formái révén mások idejének elsajátítása tesz lehetővé (szolgáltatások formájában). Ez felveheti a növekvő szabadidő formáját, azon tevékenységekre való időráfordítás korlátozásának függvényében, amelyek közvetlenül az otthoni csoportlét reprodukciójához szükséges eszközök előállítását célozzák; vagy pedig a munkaidő kihasználását teszi intenzívebbé az idegen munka vagy eszközök és módszerek kihasználása révén, amelyek csakis képzés, tehát időráfordítás árán elérhetők: „időt nyerünk” (például a gyorsabb közlekedési eszközökkel, a munkahelyhez közelebbi lakással). A szegények pénzmegtakarításának pedig idővesztés az ára – a barkácsolás, a leszállított árú vagy olcsóbb termékek felkutatása mind hosszabb utakba, várakozási időkbe stb. kerül.

ilyen jellegű, szerződés nélküli csereviszonyból keletkezett. Ugyanígy a kulturális tőke átvitelére jellemző nagyfokú leplezéssel nemcsak a vele járó apadási kockázat áll szemben, hanem az a tény is, hogy az *iskolai végzettség titulusai* a képzési tőke intézményesült formái. Ezek nem ruházhatók át (mint a nemesi cím) és nem is vásárolhatók meg (mint a tőzsdei részvények). Pontosabban mondva: a kulturális tőke átadása nagyobb titkosság mellett, de nagyobb kockázattal is történik, mint a gazdasági tőkée; mert a kulturális tőke állandó és diffúz átadása a családban éppoly kevésbé tudatos, mint amennyire ellenőrizetlen.²⁴ Hatékonyságának kifejtéséhez ezért a kulturális tőke, legalábbis a munkaerőpiacon, növekvő mértékben igényli az oktatási rendszer által történő megerősítést, tehát az iskolai titulussá való átalakulást: Ugyanis annak arányában, amennyire a tudományos fokozatok – a „hivatalos” jelleg tulajdonképpeni hatékonyságával ellátva – egyre nagyobb számú pozícióhoz – és elsősorban uralkodó pozícióhoz – való legitim hozzájutás előfeltételévé válnak, az oktatási rendszer arra hajlik, hogy a családközösségtől egyre inkább elvonja a hatalom és a privilégiumok átadásának monopóliumát.²⁵

Az elsajátítás *önkényes* jellege sehol sem nyilvánul meg annyira világosan, mint a tőkeátadásnál, mindenekelőtt az utódlásnál, minden hatalom egyik kritikus momentumánál. Ezért minden reprodukciós stratégia óhatatlanul legitimációs stratégia is, amely arra irányul, hogy szentesítse mind az exkluzív elsajátítást, mind annak reprodukcióját. A szubverzív kritika ezért azzal támadja az uralkodó osztályt, hogy átöröklési elvét bírálja. Megvilágítja, hogy maguk a nemesi címek is éppolyan önkényesek, mint átöröklésük. Amikor azonban feltárják, hogy az intézményes mechanizmusok, mint például az örökösödési törvények, azt célozzák, hogy a hatalom és a privilégiumok hivatalos és közvetlen átadását szabályozzák,

²⁴ Ezért az a látszat alakul ki, mintha az oktatási rendszer által elismert különböző titulusok, fokozatok felosztása kizárólag *természetes* tulajdonságok megosztásán alapulna.

²⁵ A tulajdon és a befektetések diverzifikálása globális stratégiájának keretében – melynek révén a biztonság és a rentabilitás legmagasabb fokát kellene biztosítani – az uralmon lévő frakciók arra törekednek, hogy egyre több teret engedélyezzenek a nevelésre fordított befektetéseknek. Természetesen ennek során sokféle eszközük van az iskolai osztályzatok megkerülésére. Eltekintve attól, hogy a gazdasági tőke közvetlen átadása mindig az egyik legfontosabb újratermelési eszköz, az iskolai szankciók hatása a társadalmi tőke hatásai révén („protekción”, „nyomás”, „kapcsolatok” stb.) korrigálható. Az iskolai végzettség sohasem működik olyan tökéletesen, mint a pénz; mivel soha nem választható el mindenkori tulajdonosától, annál értékesebb, minél több eszköze van az értékesítésére. Ez különösen a társadalmi struktúra legkevésbé rigid szektoraiban érvényes.

ugyanakkor növekszik a tőketulajdonosok azon érdeke, hogy olyan reprodukciós stratégiákat vegyenek igénybe, amelyek a tőkeátadás fokozottabb leplezését biztosítják. Mivel itt a tőkefajták konvertibilitását kell igénybe venni, ennek ára egy nagyobb tőkevesztés. Minél inkább akadályozzák vagy fékezik a gazdasági tőke hivatalos átruházását, annál erősebben határozza meg a társadalmi struktúra újratermelését a tőkének a kulturális tőke különböző formáiban megvalósuló rejtett körforgalma. Ebben különös jelentőségre tesz szert az oktatási rendszer – ez a saját funkciója leplezésére különösen képes reprodukciós eszköz –, miközben a kívánatos pozíciók elérésére jogosító társadalmi címek piaca egységeseedik.

Bogdán Éva fordítása